

ZADARSKI SLON I KOMARAC
— POLEMIKA NARDINA CELINEJA I PALADIJA FUSKA
IZ 1513.

Neven Jovanović

UDK: 821.131.1.09
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Z a g r e b
neven.jovanovic@ffzg.hr

Prije više od desetljeća (2003) upozorio je Lorenzo Calvelli da je ponovo pronađen kodeks s latinskim sastavcima Nardina Celineja (Publius Nardinus Celineus, Nardino Celinese), talijanskog humanista porijeklom iz Maniaga (Friuli). Kodeks se danas nalazi u Osimu, u Knjižnici Instituta Campana (Biblioteca Istituto Campana, ms. 18. L. 13). Za povijest hrvatskog humanizma zanimljiv je zato što je Nardino Celinej bio *magister publicus* u Zadru, otprilike u razdoblju 1508-1521, te je nekoliko sastavaka iz kodeksa u izravnoj vezi sa Zadranima poput Paule i Saladina Soppe, Kornelije Detrico, Bernardina Gallellija, Paladina Benje, Federika Grisogona, Ivana i Karla de Ciprianis, s mletačkim dužnosnicima u Zadru (Bernardo Bondumier, Leonardo Michiel, Agostino da Mula), te s Nardinovim kolegama po pozivu: Šibenčaninom Ilijom Tolimerićem, Dubrovčaninom Ilijom Crijevićem, te s Padovancem Paladijem Fuskom (Palladio Fosco ili P. Negri). Najburniji je bio odnos Nardina i Paladija; osimski je kodeks glavni izvor podataka o njihovoj polemici. U njoj je, pokazuje se, bitnu ulogu igrala antička književna baština. Posvađani su Talijani na zadarskoj pozornici u raspru upleli Katula i Vergilija, Makrobija i Plinija Starijeg, Auzonija i Marcijala, Aristofana i aleksandrijske gramatičare, te niz drugih antičkih autora. Prikazujemo devet tekstova koji svjedoče o polemici (četiri prozna pisma i pet epigrama), datiramo polemiku u 1513. i naznačavamo politički kontekst u kojem se odvija, identificiramo citirane antičke tekstove i pisce te interpretiramo retoričku funkciju antičkoga nasljeđa, kako bismo ponešto zaključili o kulturi Zadra i Dalmacije početkom 16. stoljeća.

Ključne riječi: renesansni humanizam, Zadar, recepcija antike, učitelji, polemika, Nardino Celinese, Palladio Fosco

1. Uvod – *similitudo* i *identitas*

Razmišljajući o pisanju koje počiva na čitanju i pamćenju, 8. listopada 1359, u pismu Boccacci (fam. 22, 2), Petrarca svoj odnos s klasicima procjenjuje ovako: *Sum quem similitudo delectet, non identitas* («Ja sam od onih koji uživaju u sličnosti, ne u istovjetnosti»). Zato predlaže da se u njegovoj desetoj eklogi klauzula *solio sublimis acerno*, kao previše slična jednoj Vergilijevoj (*solioque invitat acerno*, A. 8, 178), preformulira u *e sede verendus acerna*. Napetost između *similitudo* i *identitas*, željenih i neželjenih plodova postupaka *aemulatio* i *imitatio*, odigrat će ključnu ulogu u jednom sukobu u Zadru, stoljeće i pol nakon Petrarkina pisma.

2. Nardino i Paladije

Naime, u Zadru su 1513. pismenu polemiku zametnula dva talijanska humanistička učitelja: Palladio Fosco (prvotno Negri, latinizirano *Palladius Fuscus*) i Nardino Celineo (*Nardinus Celineus*). Paladije, rođen (vjerojatno) u Padovi oko 1450, umro 1520. u Kopru, hrvatskim povjesničarima najpoznatiji je po horografiji *De situ orae Illyrici*, opisu dalmatinske obale od Trsta do Ulcinja, kao i po vezama s Koriolanom i Alvizom Cipikom. Paladije je bio zadarski učitelj od ljeta 1493, boraveći u Zadru do ljeta 1516, a od 1511. bavio se i poslovima kancelara gradske komune.¹ Nardino Celineo, ili Nardino delle Celine – kao *P. Nardinus Maniacus poeta* objavio je u Veneciji 1498. dva popratna teksta u zbirci epigrama Palladija Sorana, Marca Antonija Sabellica i Cristofora Pierija Gigantea² – djelovao je kao učitelj u Zadru, po svemu sudeći, od 1508. (1521. se neuspješno natjecao za mjesto u Udinama, a 1528. spominje se ondje kao jedan od učitelja uz Gregorija Amasea). Daljnjih pouzdanih podataka o Nardinu nemamo.³

¹ Giuseppe P r a g a, »Un poemetto di Alvise Cippico sulla guerra di Ferrara del 1482«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 10 (1930), br. 5.55, 315-339, 319, bilj. 1. Prema Pragi, Paladija su 1493. u Zadar doveli plemići Donat Civaletti i Jeronim Kršava; kao zadarski *rector scholarum* Paladije je naslijedio Kristofora Nigera, a Dalmacijom je putovao oko 1500. Usp. Palladius F u s c u s, Ivan L u č i ć, Miroslav K u r e l a c, Bruna K u n t i ć - M a k v i ć (prir. i prev.), *Opis obale Ilirika = De situ orae Illyrici*, Zagreb, 1990; Krešimir Č v r l j a k, »Padovanski humanist Palladio Fosco v Dalmaciji in Istri (1493-1520) : (s posebnim pogledom na Skradin in Koper)«, *Annales : anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin = annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine*, 1 (1991), 81-90; Silvano C a v a z z a, »Negri (Fosco), Palladio«, *Dizionario Biografico degli Italiani* (2013; Internet: <[² Nardinovo pismo i epigram upućeni su Domiziju Palladiju Soranu \(oko 1460 – oko 1532\). Prije dolaska u Zadar Nardino je objavio i pohvalni epigram Federiku Grisogonu u Grisogonovoj knjizi *Speculum astronomicum* \(Venecija, 1507\); usp. Federicus C h r i s o g o n u s, Mihaela G i r a r d i K a r š u l i n, Tomislav Č e p u l i ć: *Speculum astronomicum = Astronomsko zrcalo*, Zagreb, 2007.](http://www.treccani.it/enciclopedia/palladio-negri_(Dizionario-Biografico)/>; pristupljeno 8. veljače 2014).</p>
</div>
<div data-bbox=)

³ Gian-Giuseppe L i r u t i, *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli IV*, Venecija 1830, 34-37. O Nardinu u Udinama L i r u t i, n. dj, sv. II, Venecija, 1762, 342 i

3. Osimski kodeks i njegovi polemički tekstovi

Na polemiku Nardina i Paladija prvi je upozorio mletački učenjak i književnik Apostolo Zeno (1668-1750) u 57. raspravi svoga niza *Dissertationi Vossiane*, posvećenoj Paladiju Fusku, a prvi put objavljenoj 1714.⁴ Zeno je oko 1700. imao priliku rukopis s Nardinovim tekstovima proučavati u zbirci mletačkoga patricija Bernarda Trevisana (1652-1720); nakon niza peripetija kodeks je dospio u Osimo, u Knjižnicu Instituta Campana (Biblioteca Istituto Campana, ms. 18. L. 13). Ondje ga je prvi locirao Giuseppe Praga, vjerojatno još prije II. svjetskog rata, da bi 2003. Lorenzo Calvelli rekonstruirao putovanje kodeksa od Venecije do Osima.⁵

Osimski kodeks sadrži šezdeset i pet književnih tekstova, većinom pjesama. Na frontispiciju stoji *Quedam opera Publii Nardini Celinei Foroiuliensis. Poetica*. Dodane su dvije datacije; pri vrhu se čita 1508, na sredini *M. D. XX. XI. Kl. Maii. P. M. S. IADREN.* (datum je 21. travnja 1520; ostatak zapisa Calvelli razrješuje kao *publicus magister scholarum Iadrensiū*⁶). Kodeks su pisale dvije ruke; ona koja je ispisala veći dio mogla bi pripadati samome autoru većine okupljenih tekstova, Nardinu Celineju (inače, kako se bliži kraj kodeksa, ta ruka postaje sve nehajinja). Druga je ruka počela popunjavati stranice koje su bile ostavljene prazne; ruka je

Paolo S a m b i n, »Gregorio Amaseo e un gruppo di friulani e non friulani laureati o studenti a Padova nell'ultimo decennio del '400«, *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, 8 (1975), 19-42. Neke bi se Nardinove pjesme iz 1508. mogle nalaziti u Cod. Marc. lat. cl. XII, 209, f. 10-24, prema Joseph V a l e n t i n e l l i, »Regesta Documentorum Germaniae Historiam Illustrantium. Regesten zur deutschen Geschichte aus den Handschriften der Marcusbibliothek in Venedig«, *Abhandlungen der Historischen Klasse der Königlich-Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 9 (1866), 357-923, s. 591: *Carmina de foedere cameracensi in Venetos anno 1508, scilicet elegiae, epigrammata, endecasyllabi ad viros quinquaginta, pleraque anonyma, exceptis Jacobi Masei, Pascalii Maripetri, Domitii Palladii Soriani (!), Joannis Pierii, Marci Picardi brixienensis, Antonii Delii utinensis, Pedri (!) Nardini Celinei, Laelii Maximi, Democriti Romani philosophi.* – Nema dokumentarne potvrde da bi među Nardinovim učenicima bio i Petar Zoranić (1508-1543/1569), koji je 1528. navršio deset godina (usp. Petar Z o r a n i ć, *Planine*, za tisak priredili i uvodne napomene napisali Franjo Švelec i Josip Vončina, SPH 41, Zagreb, 1988, 5).

⁴ Apostolo Z e n o, »LXII. Palladio Fosco« u *Giornale de' letterati d'Italia*, 17 (1714), 278-289, pretisnuto kao »Dissertazione nona« u *Dissertationi Vossiane di Apostolo Zeno: cioè giunte e osservazioni intorno agli storici italiani che hanno scritto latinamente, rammentati dal Vossio nel III. libro De historicis latinis...*, sv. II, Venezia, 1753, 49-56. Također Lorenzo C a l v e l l i, »L'opera letteraria di Nardino Celinese. Storia di un codice ritrovato«, *Aquileia Nostra*, 74 (2003), 557-584.

⁵ Mi moramo posebno zahvaliti Sandri Ivović, istraživačici školstva u renesansnoj Dalmaciji, koja je 2010. posjetila Osimo i ondje snimila Nardinov rukopis; njezine su fotografije i nama omogućile uvid i rad.

⁶ C a l v e l l i, n. dj. (4), bilj. 50.

očito kasnija, a zapisala je tek pet latinskih epigrama (na f. 26v-27r), od kojih četvrti poznajemo kao djelo zadarskog pjesnika Šime Budinića (1530/35 – 1600).⁷

Kodeks počinje ambicioznijim Nardinovim djelima, nedovršenim epom *De bello Gallico* (zapisana su dva pjevanja; ep je vjerojatno potaknut događajima iz rata Svete lige protiv francuskoga kralja Karla VIII, 1495-1498), te govorom pred Julijem II. (papa 1503-1513). Velik broj daljnjih sastavaka čine prigodnice ili konkretnim adresatima upućeni tekstovi. Ovdje nalazimo poznata prezimena renesansnog Zadra i zadarske mletačke dužnosnike. Spominju se pripadnici i pripadnice obitelji Soppe, Detrico, Ciprianis, Gallelo, Benja, Grisogono, kao i gradski knezovi Lorenzo Correr (na dužnosti 1510)⁸ i Giovanni Minotto (1512-1513) te kapetani Bernardo Bondumier (na dužnosti 1507-1508), Leonardo Michiel (1511-1512), Francesco Foscari (1513), Agostino da Mula (1515-1516). No, krug se adresata ne ograničava na Zadar. Nardino piše i mletačkom vojskovođi Bartolomeu d'Alvianu (1455-1515; pobjednik kod Cadore u lipnju 1508, ali gubitnik u katastrofalnom mletačkom porazu kod Agnadella, u travnju 1509), članu mletačkog Vijeća umoljenih Antoniju Giustinianu (u Consiglio dei Rogati biran 1509-1511), poslaniku Pietru Zenu (vjerojatno Pietro di Caterino Zeno, mletački konzul u Damasku 1507, a rektor Kotora 1514), pa i poljskom humanistu i diplomatu Ivanu Dantisku (Ioannes Dantiscus, 1485-1548; u naslovu Nardinove pjesme spominje se *Dantiscus poeta et orator*). Jednu je pjesmu Nardino uputio Šibenčaninu Iliji Tolimeriću, a kodeks sadrži i epigrame Nardina i Paladija posvećene Dubrovčaninu Iliji Crijeviću (koji je i sam bio i pjesnik i učitelj). Datacija tekstova traži pažljiviju analizu, ali radna je pretpostavka da su nastajali između dvaju datuma na naslovnici, u razdoblju 1508-1520.

Sama polemika Nardina i Paladija sastoji se od četiriju prozних pisama (f. 22-26) i pet epigrama (f. 36-37, 43).⁹ Tri su teksta Paladijeva (1, 3, 7), u pet se kao autor eksplicitno navodi Nardino (4, 5, 6, 8, 9), a autorski je status drugog pisma neobičan: ono je naslovljeno *Responsiua Grisogoni Cedulini Palladio*, ali je najavljeno bilješkom *Hęc epistula fuit tradita Chrysogono Cedulino discipulo domini Nardini et hęc fuit responsiua domini Nardini*. Polemika se, dakle, vodila i preko treće osobe, Nardinova učenika Grisogona Cedulinija (o tome svjedoči i prvo Paladijevo pismo), te je drugo pismo Nardino sastavio u Cedulinijevo ime.

⁷ Epigram, čiji prvi stih glasi *Cornisona immenso cecinisti carmina cornu*, u osimskom je kodeksu naslovljen *Simon Paulo*. Nalazi se i u Budinićevoj notarskoj bilježnici (Bastardel II, 54) koja se čuva u Državnom arhivu u Zadru (Ante M. S t r g a č i ć, »Dosad nepoznate hrvatske lirske pjesme Šime Budinića Zadrana i njegova latinska satira«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 11-12 (1965), 353-388). Više podataka o ovom nalazu i reinterpretaciji Budinićeva epigrama namjeravamo objaviti na drugom mjestu.

⁸ Ovdje i nadalje mletačke dužnosnike i termine njihovih mandata navodimo prema bazi podataka Benjamin G. K o h l i Monique O' C o n n e l l (ur.), *The Rulers of Venice, 1332-1524*, 2012. Internet <rulersofvenice.org>. 12. siječnja 2014.

⁹ Izdanje donosimo uz ovaj rad. Brojeve na koje se referiramo vidi ondje.

Prepuštamo čitateljima da sami, u priloženom izdanju, prate kako međusobne optužbe dvojice humanista eskaliraju do krajnje grubosti i zloće (Paladije prokazuje Nardina kao prikrivenog protestanta i bezbošca, na što ga Nardino naziva lašcem, nezalicom, kopiletom istarskog porijekla, ne štedeći ni njegovu obitelj i aludirajući na njegove profrancuske političke sklonosti¹⁰). Nas posebno zanima kako u ovaj obračun bivaju uključeni antički pisci i tekstovi.

4. Antika u polemici

4.1. Vergilije i Makrobije

Povod je čitavoj polemici dao jedan antički stih, stih o stotinu jezika i stotinu usta, koji je i sam Vergilije napisao dvaput, u *Georgikama* (G. 2, 43) i *Eneidi* (A. 6, 625). Stih je Paladije uvrstio u neki svoj epigram ne mijenjajući ni riječi; opredijelio se, dakle, za *identitas* nasuprot Petrarkine *similitudo*. Takav je postupak, po Nardinovu sudu, bio nedopustiv – radilo se ne o citatu, nego o krađi – te su »neki« prokazali Paladija kao plagijatora. Paladije je odgovorio poslanicom čiji se veći dio podudara s početkom šeste knjige Makrobijevih *Saturnalija* (5. st. n. e), kasnoantičkog kompendija religijskih i starinarskih znanja, u kojem je čitava šesta knjiga posvećena odnosu Vergilija i drugih pjesnika. Evo kako relevantan odlomak glasi kod Makrobija:

hunc esse fructum legendi, aemulari ea quae in aliis probes et quae maxime inter aliorum dicta mireris in aliquem usum tuum oportuna derivatione convertere, quod et nostri tam inter se quam a Graecis et Graecorum excellentes inter se saepe fecerunt. (...) Afranius enim togatarum scriptor in ea togata quae Compitalia inscribitur non invecunde respondens arguentibus, quod plura sumpsisset a Menandro:

¹⁰ Podsjećamo usput da se uvrede našeg doba razlikuju od renesansnih; ono što se danas može činiti bezopasnim prije pet ili šest stoljeća izazivalo je fizički obračun. Primjerice, uvrede koje iz dubrovačkog sudskog zapisnika 1488. citira Konstantin J i r e č e k, »Der raganische Dichter Šiško Menčetić«, *Archiv für slavische Philologie*, 19 (1897), 22-89, *verba formalia* dovoljno strašna da se u talijanskom zapisniku citiraju na hrvatskom izvorniku, sadrže izraze »a sto snax ti«, »snam cholicho i-ti«, »lases chacho pas«, »lud ti-e oni magari suechar i tebe nebich sa-dobra dietichia darxao«. – O političkoj situaciji u dalmatinskim komunama nakon Agnadella, kada je mletački generalni providur, Sebastiano Giustinian, 1512. morao gušiti ne samo Hvarsku bunu, nego i pučke nemire u Zadru, Šibeniku i Splitu, usp. Neven J o v a n o v i ć, »Retoričke strategije u renesansnim latinskim izvještajima s Hvara«, *Dani Hvarskoga kazališta* 38: *Hvar – književnost i kazalište*, ur. Dubravko Jelčić, Boris Senker, Vinka Glunčić-Bužančić, Zagreb – Split, 2012, 41-53.

Fateor, inquit, sumpsi, non ab illo modo,
 Sed ut quisquis habuit quod conveniret mihi
 Quodque me non posse melius facere credidi,
 Etiam a Latino.

Quod si haec societas et rerum communio poetis scriptoribusque omnibus inter se exercenda concessa est, quis fraudi Virgilio vortat, si ad excolendum se quaedam ab antiquioribus mutuatus sit?¹¹ (Macr. Sat. 6, 1, 2-5)

I ovaj Paladijev neprijavljen citat, minimalna preoblika Makrobijeva odlomka,¹² u odgovoru (tekst 2 našeg izdanja) biva prepoznat i proglašen plagijatom, uz sarkastičnu čestitku: *Gratulamur tibi, antiquarie magister, quod Affranium legeris. Affranium recitasti, Macrobius tacuisti. Quasi nos ignoraremus a Macrobio scripta omnia ista quae dicis.*¹³ Odgovor Paladiju identificira – i na dojmljiv način varira – i poslovicu o slonu i komarcu kojom je Fusko zaključio svoj tekst: *Et quia dicto Phalaridis abuteris, affirmare possumus Indum tibi elephantem in ore, sed in pectore culicem.*¹⁴

¹¹ Prema izdanju Ambrosius Aurelius Theodosius M a c r o b i u s, *In Somnium Scipionis expositio. Saturnalia*, Venecija: Jenson, 1472, f. [116v-117r] (latinsku smo grafiju modernizirali; digitalizat je, inače, dostupan na Internetu: <<http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00056149-8>>, 8. siječnja 2014). Tekst se vrlo malo razlikuje od onog u gotovo četiri stoljeća mlađem izdanju: isti, *Opera quae supersunt: Excussis exemplaribus tam manu exaratis quam typis descriptis emendavit: prolegomena, apparatus criticum, adnotationes, cum aliorum selectas tum suas, indicesque adiecit Ludovicus Janus*, Quedlinburgi, 1848-52, sv. II, 496-7. Prijevod: »da je ovo plod čitanja: nadmetati se s onim što cijeniš kod drugih, a ono čemu se među tuđim izrazima najviše diviš preusmjeriti prikladnom preoblikom za neku vlastitu upotrebu; to su često činili i naši, kako međusobno, tako i uzimajući od Grka, kao i istaknuti među Grcima međusobno. (...) Naime, Afranije, pisac togata, u onom komadu koji nosi naslov *Kompitalije* [rimska svetkovina u čast Lara s raskršća], nimalo nepristojno odgovarajući na optužbe da je dosta uzeo od Menandra, kaže: 'Priznajem, uzeo sam, ne samo od njega / već kako je tko imao što mi je odgovaralo / i što sam zaključio da ni sam ne bih mogao bolje izvesti; / pa i od Latina.' Stoga, ako je ovakvo zajedništvo i međusobno dijeljenje dozvoljeno svim pjesnicima i piscima, tko da Vergilija smatra varalicom, ako je za svoj ures posudio ponešto od starijih autora?«

¹² Razlike Paladijeva pisma (P) u odnosu na izdanje 1472: *legendi fructum P fructum legendi 1472; ut ea aemulemur P aemulari ea 1472; probemus P probes 1472; scripta miremur P dicta mireris 1472; nostrum usum conuertamus P usum tuum oportuna derivatione convertere 1472; factitarunt P saepe fecerunt 1472; ut quisque P ut quisquis 1472; quod convenire mihi P quod conveniret mihi 1472; non melius P non posse melius 1472; a Latinis P a Latino 1472; quia si P quod si 1472; exaranda P exercenda 1472; cur uitio mihi uertis P quis fraudi Virgilio vortat 1472.*

¹³ Prijevod vidi u izdanju u dodatku ovog rada.

¹⁴ Odjek traume izazvane polemikom Nardina i Paladija nalazimo još u posvetnom pismu iz lipnja 1540, kojim Paladijev učenik Bartolomej Fonte posvećuje izdanje učiteljeva *De situ orae Illyrici* Gasparu Contariniju, naslovnom kardinalu sv. Apolinara: *Plerique enim sunt hac nostra tempestate nasutiores, qui cum perpauca legerint, et nihil parere possint,*

4.2. Vitruvije

Glavninu pak Nardinova sastavka u ime Grisogona Cedulina čini mala rasprava o imitaciji i emulaciji – o »vrstama krađa«, kako pismo kaže. Osim teorijskih iskaza, nalazimo i praktičan primjer: anegdota o Aristofanu Bizanćaninu, koja je ne samo izrijekom dokumentirana (»ut scribit Pollio«), nego i temeljito preoblikovana. Vitruvijev izvornik ovako pripovijeda o pjesničkom nadmetanju koje je u Aleksandriji organizirao Ptolemej:

tunc ei [i. e. Ptolemaeo] dixerunt esse quendam Aristophanem, qui summo studio summaque diligentia cotidie omnes libros ex ordine perlegeret. itaque conventu ludorum cum secretae sedes iudicibus essent distributae, cum ceteris Aristophanes citatus quemadmodum fuerat locus ei designatus sedit.

primo poetarum ordine ad certationem inducto cum recitarentur scripta, populus cunctus significando monebat iudices quod probarent. itaque cum ab singulis sententiae sunt rogatae, sex una dixerunt et quem maxime animadvertunt multitudini placuisse, ei primum praemium, insequenti secundum tribuerunt. Aristophanes vero cum ab eo sententia rogaretur, eum primum renuntiari iussit qui minime populo placuisset.

cum autem rex et universi vehementer indignarentur, surrexit et rogando impetravit ut paterentur se dicere. itaque silentio facto docuit unum ex his eum esse poetam, ceteros aliena recitavisse, oportere autem iudicantes non furta sed scripta probare. admirante populo et rege dubitante, fretus memoria e certis armariis infinita volumina eduxit et ea cum recitatis conferendo coegit ipsos furatos de se confiteri. itaque rex iussit cum his agi furti condemnatosque cum ignominia dimisit, Aristophanem vero amplissimis muneribus ornavit et supra bybliotheecam constituit.

(Vitr. 7, 5-7)¹⁵

arenis Lybiae steriliores, parientibus invident, nulloque fine detrahunt. Sed Palladius tuo tuique similibus iudicio contentus eiusmodi Zoilorum morsus non aliter contemnendos duxerit, quam Elephas culicum. – »U naše je naime doba mnogo podrugljivaca koji su nešto malo pročitali, a napisati ne mogu ništa jer su neplodniji od libijske pustinje, pa zavide plodnim piscima i bez prestanka im zanovijetaju. No Paladije bi bio zadovoljan Tvojim sudom i sudom Tebi sličnih, i smatrao bi da ujede takvih klevetnika valja prezirati kao što slon prezire ujede komaraca.« – Palladius F u s c u s, Ivan L u č i ć, Miroslav K u r e l a c, Bruna Kuntić-Makvić, n. dj. (1) 81-83.

¹⁵ »tada su ga (tj. Ptolemeja) obavijestili da ima neki Aristofan koji krajnje pomno i predano svakodnevno čita sve knjige redom. Stoga, kad su počele igre i svaki je sudac dobio svoje mjesto, među ostalima pozvan je i Aristofan, te je sjeo onamo gdje mu je bilo određeno. Natjecanju je pristupila prva skupina pjesnika te su počeli recitirati što su napisali, a narod je sucima davao jasne znake što im se sviđa. Pa kad su svakog pojedinog suca pitali za mišljenje, šest se izjasnilo istovjetno, i onome za koga su opazili da se najviše dopao

Usporedimo li ovaj tekst s dijelom odgovora Paladiju od *Aristophani, summo in omni scientia uiro do ceteri uero furti condemnati cum ignominia dimitterentur*, ustanovit ćemo da gotovo ništa nije isto – osim sadržaja. Vitruvijeve Aristofan, *qui summo studio summaque diligentia cotidie omnes libros ex ordine perlegeret*, okarakteriziran je sažeto kao *summus in omni scientia uir*; Aristofanov izbor za suca, sjedanje na mjesto i izjašnjavanje zbijeni su u pismu u *cum esset unus eorum qui poetarum certamina iudicabant*, a slično je zgusnut i odabir po ukusu publike (pri čemu Vitruvijevo *eum primum renuntiari iussit qui minime populo placuisset* biva iskorišteno na suprotnoj strani: *quosdam, qui maxime populo placuissent, coronaturum*). Aristofanov sud, kod Vitruvija intoniran pozitivno, bez spominjanja sankcija, i organiziran kao delikatan hijizam (*docuit unum ex his eum esse poetam, ceteros aliena recitavisse, oportere autem iudicantes non furta sed scripta probare*), u odgovoru Paladiju zaoštren je u par koordiniranih antiteza, koje su dodatno obilježene i porastom broja riječi i slogova, i ozbiljnošću ocjena i mjera: *regem admonuit eos non esse poetas sed fures, non premio dignos sed grauissima pena mulctandos*.¹⁶

4.3. Grčki i Katul

Paladijev uzvrat, posvjedočen tekstem 3 našeg izdanja, ne prihvaća dijalog o poetici (barem u obliku u kojem je pisamce sačuvano u Nardinovu zborniku; ne zaboravimo da je ondje moglo biti kraćeno i mijenjano po volji prepisivača¹⁷), već argumentira *ad hominem*. Na to Nardino istupa osobno, tekstem 4, na uvrede

publici dodijelili su prvu nagradu, a sljedećem drugu. No, kad je od Aristofana zatražen sud, on je odredio da se prvakom proglasi baš onaj koji se narodu najmanje dopao. To je kralja i sve ostale uzrujalo i razljutilo; na to je Aristofan ustao i uspio ih namoliti da mu daju priliku da objasni. Kad je nastala tišina, izjavio je da je među svima njima samo taj jedan pjesnik, a ostali su čitali tuđe riječi; no suci ne smiju nagrađivati krađe, već izvorne sastave. Narod se zaprepastio, pa i kralj nije mogao povjerovati; Aristofan je, oslanjajući se na pamćenje, iz različitih ormara povadio bezbroj knjiga i, uspoređujući ih s onime što su pjesnici recitali, prisilio pjesnike da priznaju da su kralji. Kralj je onda zapovijedio da im se sudi zbog krađe i otpustio ih osuđene i osramočene, a Aristofana je obasuo bogatim darovima i učinio ga ravnateljem svoje knjižnice.«

¹⁶ Vrijedi spomenuti još i pojednostavljivanje, pojašnjavanje Vitruvijeve apstraktnih izraza u nastavku anegdote. Vitruvije: *fretus memoria e certis armariis infinita volumina eduxit* – pismo Paladiju: *statimque prolatis ex armariis bibliothecę uoluminibus*. Vitruvije: *rex iussit cum his aqi furti condemnatosque cum ignominia dimisit* – pismo Paladiju: *effectique ut (...) ceteri uero furti condemnati cum ignominia dimitterentur*.

¹⁷ Da je nešto iz Paladijeva odgovora ispušteno, daje naslutiti druga rečenica teksta 4 (*Dicis me asserere Vergilium taxari neque aduersus obtrectantes a Macrobio defendi*); u tekstu 3, naime, ne nalazimo ništa o kritiziranju Vergilija i Makrobijevoj obrani. Slično je i s pozivanjem na izjavu o Paladijevim knjigama koje su čitane u Veneciji i Rimu; Nardino kaže

odgovarajući još težim uvredama. No njegov tekst donosi i rafiniranu interpretaciju Makrobijeva pristupa Vergiliju, pojačanu pozivanjem na Plinija Starijeg, a obiluje i grčkim riječima, citiranim bilo u latiniziranoj varijanti – kao što je slučaj sa *sophistria* (σοφίστρια je novotvorba iz Platonova *Eutidema*), ili s rijetkom (i pogrđnom) riječju *grammatocyphon* (grčki γραμματοκύφων) – bilo na grčkom (slavna onomatopeja βροκεκεκεξ κοάξ κοάξ iz Aristofanovih *Žaba*, te περί τῆς ἀρετῆς kao naslov nepoznatog Aristotelova djela). Grčkim se Nardino, naravno, razmeće, i očito gađa Paladijevu slabu točku; mi pak primjećujemo da su grecistička znanja samog Nardina morala biti prilično konkretna. Primjerice, podatak o Demostenu kao izvoru podrugljivog pridjeva za učitelja ili pisara (»koji se grbi nad slovima«) Nardino nije mogao naći, recimo, u Perottijevim *Cornucopiae commentarii* (prvo izdanje 1489), ni u prvim izdanjima Calepinova *Leksikona*, pa ni u Brunijevu prijevodu govora *O vijencu* (između 1407. i 1412);¹⁸ leksikografi koji će riječ γραμματοκύφων jasno povezati s Demostenom, Joachim Camerarius Stariji (1500 – 1574) i Henri Estienne (Henricus Stephanus, 1528/1531 – 1598), pripadaju tek kasnijem naraštaju humanista.¹⁹ Lako je povjerovati da se humanistu

ut ais, ali toga nema u tekstu 3. Svakako, Paladije je dio odgovora mogao iznijeti i usmeno – primjerice, pred učenicima.

¹⁸ Niccolò P e r o t t i, *Cornucopiae, seu Latinae linguae commentarii*, Venecija, 1526, stupac 828: *grammatocyphon, qui capite summisso, et in genibus papyrum tenens scribit*. Odavde definiciju doslovno preuzima *Ambr. Calepini Lexicon*, Strasbourg, 1537. (natuknice nema u izdanjima Venecija 1509. i Strasbourg 1510). – Upravo grčki izvornik Demostenova govora *O vijencu* pruža dojmljiv primjer upotrebe spomenute riječi: ἔπειτ', ὦ κατάρχετε καὶ γραμματοκύφων, σὺ μὲν τῆς παρὰ τούτωνι τιμῆς καὶ φιλανθρωπίας ἔμ' ἀποστερήσαι βουλόμενος τρόπαια καὶ μάχας καὶ παλαί' ἔργ' ἔλεγες – »I tada si, o crni slovočmrljitelju, želeći me lišiti časti i naklonosti koju su mi ovi ljudi iskazali, počeo spominjati trofeje i bitke i drevna junačka djela.« Brunijev prijevod, u C i c e r o n, Leonardo B r u n i, Omnibonus <L e o n i c e n u s>, *De oratore* [komentirao Omnibonus Leonicens. Eshina i Demostena preveo s grčkog Leonardo Bruni], [Venecija], 1495: *Deinde me honore et gratia apud hos priuare quaerens trophea pugnas et antiquas res gestas commemoras* – »Zatim, želeći me lišiti časti i naklonosti kod ovih ljudi, spominješ trofeje, bitke i drevna junačka djela.« Usp. i prijevod Denisa Lambina u *Orationes Aeschinis et Demosthenis inter se contrariae a Dionysio Lambino... in Latinum sermonem conuersae*, Paris 1565, 148: *Et hoc loco, o coenum, o scribarum omnium postreme, dum studes efficere, ne me hi merito honore afficiant, neue se humanos ac liberaleis erga me praebeant, tropaea, et pugnas, et antiqua maiorum nostrorum facinora commemorabas* – »I na ovom si mjestu, o blato, o zadnji među pisarima, u želji da postigneš da mi ovi ljudi ne dodijele zaslužene časti, da mi ne iskažu svoju širokogrudnost i blagonaklonost, spominjao trofeje, i bitke, i drevne podvige naših predaka.«

¹⁹ Henri E s t i e n n e, Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, sv. 1. [Geneva, 1572], stupac 862: γραμματοκύφων, *quo nomine Aeschinem taxat Demosthenes, quasi scribam uocans, inquit Budaeus. γραμματοκύφων (inquit Camerarius) appellatur per conuicium Aeschines qui pueros literas docuisset in paterno ministerio. Haec illi. Rationem autem huius appellationis esse putarem ab obstipo capite eorum qui uel scribunt, vel institunt pueros, dum in librum ex quo illos docent caput inclinant, nisi Suidas exponens ταπεινὸν*

iz Friulija, kad je svoju uvrijeđenost trebao odjenuti u humanističko ruho, Eshin ukazao kao prikladan arhetip Paladija Fuska – pod uvjetom da je Nardino iz vlastite lektire poznao Demostenove otrovne strelice na račun tužiteljeva niskog porijekla, nedostojnog pučkoškolskog rada i općenite netalentiranosti (usp. *O vijencu* 129-130, 258, 265).

Nardino napada i Paladijev glavni doprinos filologiji, komentar Katula, prvi put objavljen u Veneciji 1496. Paladijev komentar, koji je, po Nardinu, »nanio više od tisuću rana« pjesniku iz Verone, ni današnji filolozi ne cijene osobito; moderne analize potvrđuju i Nardinove optužbe da je Paladije plagirao pojedine bilješke Marcantonija Coccia Sabellica i Girolama Avanzija.²⁰ Za istraživanje renesansnog humanizma u Dalmaciji, međutim, Nardinova kritika Paladijeva filološkog rada posebno je dragocjena kao dodatno, mada neizravno, svjedočanstvo o živom interesu za Katula na istočnoj obali Jadrana. Znamo, naime, da je upravo taj interes, negdje u prvom desetljeću 16. stoljeća, u stotinjak kilometara udaljenom Splitu, potaknuo i Marka Marulića da vlastitim parafrazama i emendacijama opremi Katulove pjesme tzv. trogirskog (danas pariškog) kodeksa, najpoznatijeg po jedinom sačuvanom prijepisu Petronijeve *Trimalhionove gozbe*. Znamo i da se Marulić sastavljajući svoje bilješke oslanjao na komentare Paladija Fuska, ali ih je redovno parafrazirao i adaptirao.²¹ I on je – poput Petrarke i Nardina – *similitudo* cijenio više nego *identitas*.

γραμμάτια *ad lignum dictum κύφωνα referret*. »γραμματοκύφων; ovim nazivom Eshina kudi Demosten, nazivajući ga nekom vrstom pisara, kaže Budé. γραμματοκύφων je (kaže Camerarius) pogrdan naziv za Eshina koji je, služeći kod oca, djecu učio pisati. Toliko oni. A izvor je ovog naziva, rekao bih, u oborenoj glavi onih koji pišu ili obrazuju djecu, naginjući glavu nad knjigu iz koje ih poučavaju; međutim, Suda, tumačeći izraz 'pisar niska položaja', spominje drvo zvano κύφων [grč. 'svijeni dio jarma; klade; savijena greda']«.

²⁰ Usp. Julia Haig G a i s s e r, »Catullus, Gaius Valerius«, *Catalogus translationum et commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, Vol. VII (ur. Virginia Brown, Paul Oskar Kristeller, F. Edward Cranz), Washington, 1992), 209: »[Palladius'] work on Catullus is inferior in many respects to that of previous scholars.« – isto, 239-240: »[Palladius does not mention by name] Avantius, whose emendation [...] he cites with approval. [...] Palladius' habit of not naming other scholars allowed him to plagiarize their ideas. This is particularly true in the case of Sabellicus [...] several of whose emendations and interpretations he prints as his own. He is not reluctant to emend the text, but most of his suggestions have not been accepted by subsequent scholars. He has a tendency to emend what he does not understand and more than once tries to remedy a sound text.« – te D. F. S. T h o m s o n, *Catullus*, Toronto, 2003, 47: »The corrections [Palladius] made to [the commentary of Parthenius] were sometimes, but not always, his own; he depends on the work of Hermolaus Barbarus [...] as well as those of Beroaldus [...] and also those of Avantius [...] In other words, Palladius had a second-rate talent, and his work was in large part derivative.«.

²¹ Usp. Bratislav L u č i n, »Marul, Katul i Trogirski kodeks Petronija (*Codex Parisiensis Lat. 7989 olim Traguriensis*)«, CM XVI (2007), 5-44. S druge strane, kad ne navodi *neposredan* izvor iz kojeg preuzima podatke – kad se koristi onime što suvremeni istraživač

4.4. Antička imena

Nardinov napad na Paladijeva Katula mora da barem dijelom proizlazi i iz nesigurnosti. Kakva god ta knjiga bila, ona je *objavljena*, i do 1513. doživjela je već dva izdanja (1496. i 1500), dok Nardino, vrlo vjerojatno mlađi od Paladija, usprkos svome obrazovanju u životu nije objavio ništa, izuzmemo li nekoliko popratnih tekstova u tuđim knjigama. No, osim što kritizira postignuća protivnika, u borbi za prestiž Nardino manjak formalnih kvalifikacija kompenzira i isticanjem stvarnih »znanja i vještina«. Vještina koju smo već susreli umijeće je parafraziranja, dok je znanje na kojem Nardino inzistira načitanost, poznavanje antičke književnosti. Znak su tog poznavanja antička imena. Njima Nardinovi tekstovi upravo vrve, barem prema čitalačkom dojamu.

Zanimalo nas je može li se taj dojam povezati s provjerljivim činjenicama. Krenuli smo od zdravorazumske pretpostavke da antičkih imena u ovdje razmatranim tekstovima ima mnogo, i da će to biti vidljivo iz tako elementarnog filološkog pomagala kao što je kazalo imena. Stanje se odmah pokazalo složenim. Najprije, Nardinove je tekstove trebalo odvojiti od Paladijevih (pismo Grisogona Cedulinija smatrali smo Nardinovim). Potom, antička je imena trebalo odvojiti od neantičkih, a književnička od neknjiževničkih (u tekstovima se javljaju sve kombinacije ovih dviju skupina); opća imena, tj. etnike i ktetike, nismo odvajali od vlastitih imena, smatrajući ih sve podjednako »znakom antike«. Napokon, trebalo je uzeti u obzir da se pojedine osobe opetovano spominju – katkad u različitim padežima i s različitim imenima (*Musae, Camenae, Pierides*) – i da su sastavi različitih dužina (te jednak broj imena neće biti jednako uočljiv u dužem i u kraćem tekstu).

Slijedi nekoliko brojčanih podataka.²² Ukupno smo u tekstovima polemike, koja obuhvaća oko 2700 riječi, označili 149 spominjanja imena; 114 od njih pripada antici; jedinstvenih je 58. Najčešće se susreću Vergilije (14 pojava) i Makrobije (13), koji i jesu okosnica polemike; potom se, pod različitim imenima, javljaju Muza (sedam pojava) i Grci (isto toliko), te Latini, Plinije i Afranije (po četiri pojava); Homer je spomenut triput.

naziva *implicitnim izvorima* – Marulić postupa slično Paladiju. Usp. Bratislav L u č i n, »Implicitni izvori u Marulićevu *Tumaču uz natpise starih*: Niccolò Perotti, Pomponio Leto i drugi«, CM XXI (2012), 143-187, gdje saznajemo da u implicitnim izvorima ulaze ne samo djela humanista, nego i tekstovi antičkih autora: Kvinta Kurcija, Diogena Laertija, Plinijeva *Panegirika Trajanu*, *Scriptores historiae Augustae*, Marka Valerija Proba.

²² Tehnička napomena. Kvantitativne smo odnose istraživali pomoću računalnog izdanja teksta polemike označenog XML oznakama, i tako preoblikovanog u XML bazu podataka. Za analizu te baze koristili smo se slobodno dostupnim BaseX sustavom (<<http://basex.org/>>), pretraživanja sastavljajući i zapisujući kao XQuery upite. Označeni tekst i upiti slobodno su dostupni u okviru projekta *1513nardino*, čiju najnoviju verziju svatko može preuzeti s adrese <<http://sourceforge.net/projects/nardino1513/>> i, pomoću BaseX procesora, replicirati i verificirati naše rezultate.

U svoja tri teksta Paladije ima 13 pojavnica antičkih imena; kod Nardina, u njegovih devet,²³ nalazimo preostalu 101 pojavnicu. Pregled distribucije po tekstovima donosi tablica.

Autor, tekst	Ukupno riječi	Pojavnice antičkih imena	Udio antičkih imena u skupu riječi (%)
PF, ep. 1 (tekst 1)	126	7	6
PF, ep. 2 (tekst 3)	151	4	3
PF, epigr. 1 (tekst 7)	29	2	7
NC, bilj. 1	32	2	6
NC, bilj. 2	12	1	8
NC, bilj. 3	15	0	0
NC, ep. 1 (tekst 2)	483	24	5
NC, ep. 2 (tekst 4)	1332	48	4
NC, epigr. 1 (tekst 5)	146	3	2
NC, epigr. 2 (tekst 6)	291	13	4
NC, epigr. 3 (tekst 8)	48	7	15
NC, epigr. 4 (tekst 9)	73	3	4

Nardinovih tekstova ima više i duži su, ali udio antičkih imena u njima (s izuzetkom teksta 8, stihovanog odgovora na Paladijeve stihove) ne odudara značajno od udjela kod Paladija. Odnos se dramatično mijenja ako brojimo samo *jedinstvena* antička imena, tj. ako izostavimo ponavljanja. Nardino ih ima 53, Paladije 12. Dok Paladije ponavlja samo etnik »Grci«, Nardino se višekratno koristi (približno) polovicom svojeg antičkog repertoara: on o antici govori *detaljnije*. Osim toga, među Nardinovih stotinjak antičkih imena od onih koje spominje Paladije nedostaje samo pet: Menandar (iz plagiranog citata Makrobija), Krez i Ir (koji su par iz retoričkog egzempla), libijski lavovi i Mevije (koji je dio egzemplarnog para »Mevije i Bavije«).

4.5. Semantika citata

Daljnji uočljiv znak antike u tekstovima Nardina i Paladija jest navođenje riječi antičkih autora; jedno je neprikladno navođenje, uostalom, dalo i povod sukobu. No, ako nas, osim prepoznavanja i omeđivanja citata (što ulazi u zadaće priređivača izdanja), zanimaju i funkcije tuđih navoda u tekstovima – krenemo li od hipoteze da će analiza tih funkcija donijeti nove uvide i nove interpretacije – naći ćemo se

²³ Nardinovim smo tekstovima pribrojili i tri kratke bilješke koje okružuju prvo Paladijevo pismo.

vrlo brzo usred svojevrzne *selva oscura*. Kroz tu šumu možemo ovdje napraviti tek nekoliko početnih koraka. Za njih nećemo izvlačiti aparaturu književnoznanstvenog proučavanja intertekstualnosti ni filozofskog promišljanja citatnosti, već ćemo kategorizirane funkcije citata potražiti na drugom, pragmatičnije koncipiranom mjestu: u »kontroliranom rječniku« CiTO, autora Davida Shottona i Silvija Peronija, razvijenom kako bi se omogućila karakterizacija (a potom i računalna klasifikacija i analiza) citata u tekstovima, te internetsko objavljivanje te karakterizacije.²⁴ Rječnik CiTO namijenjen je prvenstveno opisu citatnih postupaka u modernoj znanstvenoj literaturi (mada ni umjetničko citiranje nije zanemareno), no to ga ne čini nužno neprikladnim za našu svrhu – Nardino i Paladije, kao renesansni humanisti i autori ranog novovjekovlja, pišu tekstove koji su i znanstveni i umjetnički.

Najprije ćemo na jednostavnom primjeru demonstrirati kako funkcionira CiTO kategorizacija. Makrobije u odlomku *Saturnalija* koji smo donijeli u 4.1 citira tri i pol stiha Afranijeve togate *Kompitalije*. Taj bismo čin opisali sljedećim nizom iskaza definiranih u rječniku CiTO (u zagradama navodimo dijelove teksta koji potvrđuju kvalifikaciju):

1. Makrobije *citira* Afranija (potvrda je samo postojanje citata)
2. Makrobije *citira kao izvor* Afranija (*Afranius enim togatarum scriptor in ea togata quae Compitalia inscribitur... inquit*)
3. Makrobije *uključuje citat iz* Afranija (riječi od *Fateor do a Latino*)
4. Makrobije *opisuje citat* Afranija (*non inverecunde respondens*)
5. Makrobije *citira kao izvor informacija o temi* Afranija (citat sadrži Afranijev stav o korištenju tuđih riječi)
6. Makrobije *se slaže s* Afranijem (*si haec societas et rerum communio poetis scriptoribusque omnibus inter se exercenda concessa est*)²⁵

Iskazi 1-4 kompetentnim su čitaocima samorazumljivi; 5 je plod moje interpretacijske odluke (srodne su ponuđene kategorije *citira kao dokaz [cites for evidence]* i *citira kao autoritet [cites as authority]*); da je 6 prijeporno, potvrđuje odgovor »Grisogona Cedulinija« na Paladijevo pismo (tekst 2 našeg izdanja), gdje se – vjerojatno s osloncem na Makrobijevu pogodbenu rečenicu – Makrobijevo prihvaćanje Afranijeve stajališta proglašava ironičnim.

²⁴ David S h o t t o n, Silvio P e r o n i, *CiTO, the Citation Typing Ontology*. Semantic Publishing and Referencing Ontologies, 2013. Internet <<http://www.essepuntato.it/lode/http://purl.org/spar/cito>>. 17. siječnja 2014. Da rasprava ne postane previše tehnička, u nastavku smo kategorije rječnika preveli iz RDF notacije natrag na prirodni jezik. – Književnoznanstveni pregled stanja istraživanja citata i intertekstualnosti vidi npr. u Heinrich F. Plett, *Intertextuality*, Berlin – New York (N.Y.), 1991.

²⁵ Radi provjere definicija u David S h o t t o n, Silvio P e r o n i, n. dj. (24), evo izvornih formulacija korištenih karakterizacija: 1. *cites*; 2. *cites as source document*; 3. *includes quotation from*; 4. *describes*; 5. *cites for information*; 6. *agrees with*.

Kao što znamo, Makrobijev je odlomak i sam citiran u Paladijevu pismu. Tu bismo upotrebu prikazali ovako:

1. Paladije *citira* Makrobija
2. Paladije *plagira* Makrobija (»uključuje dijelove teksta ne navodeći izvor«)
3. Paladije *se slaže s* Makrobijem
4. Paladije *proširuje* Makrobija (»entitet koji citira proširuje činjenice, misli ili tumačenja prikazana u citiranom entitetu«; Makrobijev zaključak *quis fraudi Virgilio vortat* Paladije prenamjenjuje: *cur uitio mihi uertis si unum Vergilii carmen inter mea posui*)²⁶

Usput zapažamo da se citatom *Saturnalijs* i citatom pseudo-Falaridovih *Pisama* Paladije zapravo ne koristi na isti način. Formalno gledano, on oba citata plagira – navodi tuđe riječi ne upućujući na izvor – ali sadržaj je potonjeg citata očito *poslovica*, anonimna formulacija kolektivnog iskustva (tako i kod samog pseudo-Falarida). Nardino, u žaru dokazivanja svoje erudicije, postupa ponešto uskogrudno kad i ovdje optužuje Paladija za plagijat. Uviđamo i važnost pretposljednje rečenice prvog Paladijeva pisma (*sed qui te in me impulit perpauca legisse uidetur*): Paladijevo potkradanje Makrobija nije puki čin intelektualne lijenosti, već i rukavica bačena pred konkurenta.

Kategoriziranje citata potvrđuje dojam da Nardino postupa drugačije od Paladija. Razlike se, međutim, ne svode na već spomenuto dokumentiranje citata i (samorazumljivo) odgovaranje na Paladijev tekst. Odmah na početku Nardino *ismijava* Paladijevo pismo (*Gratulamur tibi, antiquarie magister, quod Affranium legeris* (zamijetite da on ovdje Paladija *citira kao izvor*, ali ne *uključuje citat*, ili ga svodi na samu riječ *Affranium*), zatim *osporava* njegovo tumačenje Makrobija (*aliud est legere, aliud intelligere*), *revidira ga* (*disce igitur a nobis Macrobius in toto illi dialogo taxare Vergilium*), te i sam *podvrgava kritici* Makrobija (*ne uideatur de industria celebrem uirum insectari, sub quadam ironia... non sine ostentatione plurimę lectionis*).²⁷

Pokušaj označavanja semantičke funkcije citata dovodi, prvo, do toga da uočimo više citata nego što bi bio slučaj u standardnom izdanju teksta (dobar je primjer gornji Nardinov citat Paladijeva spominjanja Afranija); drugo, otvara se pitanje interpretacije takvih manje uočljivih citata. Već spomenuti Nardinov *grammatocyphon* iz teksta 4 očit je citat (neobičan po tome što obaseže samo jednu riječ), s jasno naznačenim izvorom (*apud Demosthenem*) – ali koje su mu daljnje funkcije? Paladije je, kao učitelj, »onakav kakav je kod Demostena *grammatocyphon*«. »Zgrbljen nad slovima« ovdje je *citiran kao povezan slučaj* (zato je rečenica i oblikovana u poredbu), te tako Nardino *dobiva (intelektualnu ili činjeničnu) podršku* od Demostena. No jednako su važne i implikacije imenovanja

²⁶ David S h o t t o n, Silvio P e r o n i, n. dj. (24): 2. *plagiarizes*, 4. *extends*.

²⁷ David S h o t t o n, Silvio P e r o n i, n. dj. funkcije (svojstva objekata) *ridicules, refutes, reviews, critiques*.

grčkog govornika – on nije samo *citiran kao autoritet*, nego je i *citiran kao izvor informacija o temi*; Paladiju, koji ne zna grčki (*quum tibi nulla sit Gręcarum litterarum cognitio*), taj izvor informacija – i sam stvarni razmjjer uvrede, sadržan u značenju riječi *grammatocypphon* – ostaje nedostupan.

Mogućnosti semantičke analize citata ovdje smo tek naznačili, u nadi da bi sustavno označavanje i analiza citata, povezani sa širenjem korpusa tekstova, donijeli dragocjena znanja i uvide.²⁸

5. Prema zaključku

U književnosti hrvatske renesanse svjetovne su polemike rijetke, pogotovo one u kojima čujemo obje strane.²⁹ Ovo čini tim dragocjenijom polemiku Nardina Celineja i Paladija Fuska iz 1513, kako je – posvjedočenu nipošto neutralno, ali ipak s dokumentima obiju strana – nalazimo u Nardinovu osimskom kodeksu. Polemika je zametnuta oko poznavanja grčke i rimske književnosti i načina upotrebe antičkih tekstova. Pridošlica, Nardino, svojski se potrudio prikazati svoju književnu nadmoć i uvjeriti čitaoce u protivnikovu nesposobnost. Spominjem »čitaoce« smatrajući da je polemika bila u određenoj mjeri javna. I Nardino i Paladije pisali su za *publiku*. Nju su vjerojatno činili ne samo učenici njihovih škola, već i roditelji tih učenika, tj. pripadnici zadarskih plemićkih obitelji, kao i predstavnici mletačke uprave Zadra. Zbog toga pokazivanje vlastitog znanja i tuđeg neznanja – posvjedočeno, između ostalog, i spominjanjem antičkih imena i načinima citiranja – pruža svjedočanstvo o razini »opće kulture« ovog našeg grada početkom 16. st. Dakako da nisu svi zadarski učenici, roditelji i dužnosnici vladali grčkim, da nisu mogli dokučiti baš sve nijanse »znakova antike« (mislim npr. na one nijanse koje i naše izdanje mora tumačiti u bilješkama); ali kolektivna je svijest te ranonovovjekovne zadarske zajednice znakove antike, od Katula i Makrobija do slona i komarca, neupitno znala interpretirati.

²⁸ Možemo zamisliti korpus koji bi uključio npr. nešto raniju korespondenciju zadarskog nadbiskupa Maffea Vallaressa (iz godina 1450-1494), ili nešto kasniju prepisku Antuna Vrančića (godine 1532-1573), ili djela u kojima su antički citati posebno istaknuti, poput Pribojevićeva *Govora o porijeklu i zgodama Slavena* ili Zoranićevih *Planina*.

²⁹ Prvom se hrvatskom književnom polemikom smatra »razmjena mišljenja« Marka Marulića i Jakova Bunića o upotrebi antike u kršćanskoj poeziji (Dunja Fališevac, »*De raptu Cerberi* J. Bunića i *Dialogus de laudibus Herculis* M. Marulića«, *Mogućnosti*, 38 (1991), 1-2, 51-61). Ta je razmjena vrlo diskretna i neizravna; nemamo konkretnih dokaza da je Bunićeva promjena naziva *Otmice Kerbera* posljedica čitanja *Dijaloga o Herkulu* (odnedavno možemo pretpostaviti da je u polemici, jednako neizravno, sudjelovao i talijanski humanist Macario Muzio (1499 – prije 1523), usp. Neven J o v a n o v i ć, »Marulićeve marginalije uz Macarija Muzija«, *CM XXI* (2012), 109-142). Najpoznatija pak svjetovna polemika hrvatskog ranonovovjekovlja vezana je uz Držićevu *Tirenu* (1548. i 1551), koju su »mnozi« proglasili »lupeštvom«, tj. plagiranjem Vetranovića. Tu polemiku poznajemo samo iz Držićevih i Vetranovićevih reakcija na optužbe.

